

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На правах рукопису

*ЯЦИШИН Михайло Михайлович*

**УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ  
КІНЦЯ 80-х — 90-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

07.00.02 — Всесвітня історія

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата історичних наук

КИЇВ — 1997



Дисертацією є рукопис.

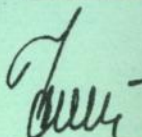
Робота виконана на кафедрі історії світових цивілізацій  
Волинського державного університету ім.Лесі Українки.

- Наукові керівники:** доктор історичних наук, професор  
*Колесник Віктор Пантелеймонович;*  
доктор історичних наук, професор, зас-  
лужений діяч науки України  
*Кулинич Іван Маркович.*
- Офіційні опоненти:** доктор історичних наук, професор  
*Гулевич Віктор Наумович;*  
кандидат історичних наук, доцент  
*Папенко Наталія Степанівна.*
- Провідна організація:** Інститут українознавства  
імені Ів.Крип'якевича НАН України

Захист відбудеться “30” травня 1997 р. о 1430 год.  
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.17.01  
в Інституті історії України НАН України,  
адреса: 252001, Київ-1, вул. Грушевського, 4  
З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці  
Інституту історії України НАН України,  
адреса: 252001, Київ-1, вул. Грушевського, 4

Автореферат розісланий “20” квітня 1997 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради  
доктор історичних наук

 Шуп Н.А.

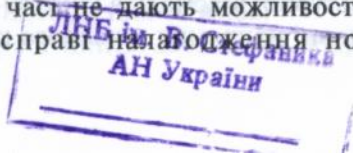
## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Докорінні суспільно-політичні перемини кінця ХХ століття змусили будувати всю систему міжнародних відносин по-новому, на засадах демократизації і гуманізації. Україна і Німеччина, як активні учасники світового співтовариства, також розвиваються під безпосереднім впливом цих змін і прагнуть налагоджувати свої взаємини на цивілізованій і рівноправній партнерській основі.

Історичні традиції українсько-німецьких зв'язків, сучасна політична і економічна ситуація в Європі, прогнозовані перспективи українсько-німецької співпраці доводять, що Німеччина стає бажаним і конче потрібним партнером України. Поглиблення їхніх зв'язків у всіх сферах активно сприятиме виходу українського суспільства із кризового стану.

У цьому плані великий інтерес викликає проблема українсько-німецьких культурних зв'язків, як найбільш масової і результативної форми спілкування обох народів. Саме через культурний діалог відбувається справжнє пізнання одне одного, національне самоусвідомлення та збагачення культур. Національна культура з її багатогранними зв'язками повинна стати однією з опор державницької ідеології України. Саме цим, в першу чергу, і пояснюється необхідність поглибленого аналізу українсько-німецьких культурних зв'язків кінця 80-х — 90-і рр.

**Актуальність** теми дослідження визначається характером завдань, котрі пов'язані з процесом формування нової європейської системи міжнародних відносин, складовим компонентом якої є культурні взаємини між народами. Проголошення незалежності України і утворення об'єднаної Німеччини, встановлення між ними дипломатичних і партнерських відносин зумовили необхідність висвітлення найрізноманітніших аспектів їх стосунків у руслі формування спільного європейського дому на основі комплексного вивчення і аналізу. Дослідження цієї проблеми обумовлене ще й тим фактором, що складність перебігу нинішніх процесів та обмеженість у часі не дають можливості на тривалі експерименти у справі налагодження нових



політичних, економічних, культурних взаємин. Отже зусилля вчених, політиків повинні бути спрямовані не тільки на пояснення минулого, а й на вироблення конкретних практичних рекомендацій щодо всебічного розвитку всього процесу культурної взаємодії. Прослідковуючи набутий Україною досвід, слід сприяти звільненню від усього того, що гальмує розвиток нашого суспільства на шляху до створення цивілізованого і демократичного співтовариства народів світу. Аналіз українсько-німецьких контактів дасть також змогу зрозуміти основні закономірності взаємозв'язків між цими народами на тлі оновленої Європи, співвіднести їх із загальноєвропейськими змінами.

Вивчення і аналіз особливостей українсько-німецького культурного діалогу визначається рядом обставин. По-перше, за всю тисячолітню історію українсько-німецькі відносини вперше розвиваються на широкій державно-правовій основі з обох сторін. По-друге, зацікавленість у контактах взаємна, обсяги співпраці мають чітку тенденцію до зростання і розширення. По-третє, українсько-німецькі контакти позитивно впливають на важливі процеси внутрішнього життя країни, зокрема, такі, як становлення державності, пошук виходу з глибокої соціальної і економічної кризи, формування власної еліти та ін. По-четверте, позитивний результат українсько-німецької взаємодії сприяє іміджу України у світі як цивілізовано-правової держави. Всі ці обставини, разом узяті, і визначають актуальність дослідження українсько-німецьких культурних контактів у кінці 80-х - 90-і роки.

**Предметом** дослідження визначено українсько-німецькі культурні взаємини кінця 80-х - 90-і роки. Аналізується договірно-правова база цих зв'язків, визначено якісний і кількісний рівень контактів, спільні культурні заходи, проблема реституції культурних цінностей. Значну увагу приділено висвітленню діяльності таких організацій, як УВУ, Фонд ім.К.Аденауера, Фонд ім.Г.Зайделя, національно-культурного центру "Відерштраль". Досліджується культурна співпраця на місцевому і регіональному рівнях.

**Об'єктом** дослідження є Україна і Німеччина в процесі культурної взаємодії в кінці 80-х - 90-і роки. Проаналізовано основні напрямки сучасного культурного співробітництва в

галузі освіти, вищої школи, науки, контакти культурно-мистецьких і творчих колективів, молодіжні зв'язки. Показано основні етапи і форми культурної взаємодії у різні історичні проміжки часу. Це дало змогу простежити і довести її неперервність і результативність. При цьому, враховано політичні реалії попередніх років, які, без перебільшення, визначали динаміку і обсяг культурних зв'язків.

**Хронологічні рамки** дисертації охоплюють період кінця 1980-х - 90-і роки, коли була закладена необхідна правова база для здійснення культурних зв'язків на широкій основі і за державної підтримки. Вихідний рубіж дослідження кінець 80-х - 1990 рр. - обрано не випадково. Саме в цей період сформувались самі суб'єкти культурних відносин. 16 липня 1990 р. прийнята Декларація про державний суверенітет України. Для Німеччини - 3 жовтня 1990 року стало "Днем німецької єдності". Крім того, ФРН першою серед країн Заходу відкрила в 1989 році генеральне консульство у Києві, що позитивно вплинуло на процес культурної взаємодії. Хронологічно робота доведена до кінця 1996 року.

В роботі чітко виділено два періоди. Перший - з 1989-по червень 1993 року, коли закладалась необхідна договірно-правова база, і другий - з 1993 по 1996 рік, коли зв'язки набувають масового характеру, акцент співробітництва переноситься на місця; вони стають прерогативою фахівців. У необхідних випадках, для повноти аналізу, дослідження виходить за межі визначених хронологічних рамок.

**Мета** дослідження: комплексне вивчення і висвітлення процесу культурної взаємодії двох європейських народів та його наукове обґрунтування і узагальнення; визначення прогнозованих перспектив українсько-німецького культурного співробітництва.

Для досягнення мети автор поставив *основні завдання* дослідити:

- роль і місце культурних контактів у системі державних українсько-німецьких відносин кінця 80-х - 90-і роки;
- становлення і розвиток основних напрямків та форм культурної співпраці двох держав;
- взаємовпливи української та німецької культур, прослідкувати основні тенденції цих зв'язків;
- зміни в культурному співробітництві двох країн, зокрема,

в галузі науки та освіти, які відбуваються в процесі реформ у нашій державі;

- вплив економічних, політичних і соціальних чинників на розвиток міждержавних культурних відносин;
- узагальнити досвід проведеної спільної наукової, освітньої та культурної роботи, визначити її роль для розвитку української та німецької культур;
- провести прогнозований аналіз перспектив українсько-німецької культурної співпраці;
- розробити конкретні практичні рекомендації, здійснення яких буде сприяти дальшому розширенню і удосконаленню різноманітних напрямків культурного співробітництва.

**Основні положення** дисертації, що виносяться на захист:

Удосконаленню і збільшенню обсягів традиційної культурної співпраці українського і німецького народів сприяли, в першу чергу, політичні та економічні умови, які склались в обох країнах у досліджуваний період та міжнародна обстановка в цілому.

Українсько-німецьке співробітництво в галузі культури охопило майже всі сфери духовного життя двох народів, маючи чітку тенденцію до розширення та інтенсифікації.

В українсько-німецьких культурних зв'язках чітко виділяється два періоди: початковий – 1989/90 – 1993 рр. та період збільшення обсягів співробітництва з 1993 року до наших днів.

Особливо активно розвиваються взаємозв'язки в галузі науки і освіти. Співробітництво науковців і освітян двох держав ґрунтується на взаємній зацікавленості, в процесі розвитку воно удосконалюється, набуває нового змісту, проявляється в нових формах.

Виділено дві лінії контактів: НАН України – Німецьке науково-дослідне товариство, Міністерство освіти України – Вища школа ФРН. Поряд з цими важливими напрямками освітнього співробітництва плідними є зв'язки у шкільній, середньо-спеціальній, військовій та бібліотечній справі.

Досягнення взаєморозуміння у таких специфічних справах як реституція культурних цінностей, перепоховання полеглих у роки другої світової війни, завершення компенсаційних виплат громадянам України сприяє діалогу двох культур і ліквідації непорозуміння між двома державами.

**Методологічна основа** дисертаційного дослідження базується на принципі історизму, який націлює автора на конкретно-історичний підхід до вивчення всіх аспектів культурної взаємодії, а також принципів об'єктивності та плюралізму. Крім того, автор вдається до ретроспективного розгляду конкретних історичних фактів і подій, аналіз котрих зробив можливим здійснення висновків, наукових рекомендацій та конструктивних пропозицій.

## СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Міжнародні зв'язки України через свою важливість і різноманітність традиційно привертають увагу істориків, політологів, культурологів. Незважаючи на це, вище зазначена проблема досліджена явно недостатньо, хоч певна історіографічна традиція у її осмисленні існує. В радянський період зв'язки України і Німеччини розглядалися через призму міждержавних відносин СРСР - Німеччина, що не сприяло адекватній, всесторонній і об'єктивній оцінці, робило культурні зв'язки заложником ідеологічних систем двох держав.

У становленні і розвитку історіографії теми можна умовно виділити три періоди. На першому етапі, який охоплює 20-50-і роки, основна увага була приділена вивченню дипломатичних і економічних стосунків між СРСР і Німеччиною. Питання культурної співпраці висвітлювались фрагментарно та епізодично. Це пояснюється рядом обставин і, зокрема, тим, що більшість архівів у цей час була недоступною для дослідників, а розробка проблеми базувалась, в основному, на матеріалах періодичних видань, спогадах безпосередніх учасників подій та деяких зарубіжних публікаціях.

Незважаючи на тогочасні цензурні обмеження, було опубліковано кілька фундаментальних праць за авторством як вітчизняних (М.Л.Рубінштейн<sup>1</sup>, І.К.Кобляков<sup>2</sup>), так і

- 
1. Рубинштейн М.Л. Советская Россия и капиталистические государства в годы перехода от войны к миру /1921-1922/. -М., 1948.
  2. Кобляков И.К. От Бреста до Рапалло. Очерки по истории советско-германских отношений в 1918-1922 гг. -М., 1954.

німецьких авторів (Ф.Кляйн<sup>1</sup>, Д.Поссер<sup>2</sup>). Другий етап вивчення українсько-німецьких культурних зв'язків, на нашу думку, можна пов'язати з початком “хрущовської відлиги”, яка дала змогу вивчати проблему ґрунтовніше і об'єктивніше. Першою спробою узагальнення великого кола питань культурного співробітництва обох країн став збірник “Deutschland. Sowjetunion. Aus fünf Jahrzehnten kultureller Zusammenarbeit”, підготовлений колективом у складі семидесяти радянських і німецьких вчених, котрі висвітлили п'ятидесятирічну історію радянсько-німецьких культурних відносин<sup>3</sup>.

Серед окремих історичних досліджень, що з'явилися у цей період, слід назвати роботи А.Ахтамзяна<sup>4</sup>, А.Іоффе<sup>5</sup>, Л.Никольської<sup>6</sup>, Ю.Муравйова<sup>7</sup>, Г.Труханова<sup>8</sup>, А.Джеджулі<sup>9</sup>, І.Хміль<sup>10</sup>. На відміну від попередніх, їх дослідження ґрунтуються на архівних документах, новому фактичному матеріалі і докладно відтворюють широкий спектр українсько-німецьких культурних відносин.

Одним з найвідоміших дослідників проблеми українсько-німецьких зв'язків є вітчизняний германіст І.М.Кулинич<sup>11</sup>, його роботи не втратили фактологічної цінності

- 
1. Klein F. Die diplomatischen Beziehungen Deutschlands zur Sowjetunion. 1917-1932. -Berlin, 1953.
  2. Posser D. Die deutsch-sowjetischen Beziehungen seit 1917//Sonderdruck aus Halbmondschrift “Die Stimme der Gemeinde”. -Darmstadt, 1955.
  3. Deutschland. Sowjetunion. Aus fünf Jahrzehnten kultureller Zusammenarbeit. -Berlin. Humboldt-Universitat, 1966.
  4. Ахтамзян А. Рапальская политика. Советско-германские отношения в 1922-1932 гг. -М., 1974.
  5. Иоффе А. Интернациональные, научные и культурные связи Советского Союза 1928-1932 гг. -М., 1969, та ін.
  6. Никольская Л. Развитие советско-германских научных и культурных связей. 1919-1928 гг. //Ежегодник германской истории. 1970. -М., 1971.
  7. Муравьев Ю. Советско-германские научные связи в года Веймарской республики//Ежегодник германской истории. 1968. -М., 1969 та ін.
  8. Труханов Г. Рапалло в действии: из истории советско-германских отношений/1926-1929 гг. /.-Минск, 1982.
  9. Джеджула А. З історії українсько-німецьких економічних відносин /1920-1922// Вісник Київського університету.-1965.-№7.
  10. Хміль І. З прапором миру через полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР /1917-1922/. -К., 1962.
  11. Кулинич І.М. Українсько-німецькі історичні зв'язки.-К., 1966. Його ж. Економічні та культурні зв'язки Української РСР з Німецькою Демократичною республікою.-К., 1969. Кулинич І.М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоній в Україні.-К., 1995 та ін.

дотепер, вони вирізняються залученням широкої джерельної бази та охоплюють практично всі найважливіші сторони взаємодії двох держав та народів. Заслужують уваги підняті вченим проблеми двосторонніх відносин, а також заселення українських земель німецькими колоністами, їх економічне, громадсько-політичне, культурне та духовне життя.

Диференційований підхід до аналізу історіографії українсько-німецьких відносин другої половини ХХ століття дає можливість зробити висновки про те, що вона носить чітко виражений апологетичний характер щодо зв'язків з НДР, і критичний - у відносинах України з західнонімецькою державою. В цілому ж, окремі праці містять цікавий фактологічний матеріал, який, при його критичному осмисленні заслуговує на увагу і для сучасних дослідників. До першої групи слід віднести роботи Л.Гараніна, Л.Лебедева, В.Луцьянова, В.Гладкого, М.Іваницького, І.Поліщука<sup>1</sup>, до другої - Р.Алексєєва, В.Мирончука, Ф.Новик, Г.Розанова, Л.Четвертної та ін<sup>2</sup>.

Проблема німецько-радянських зв'язків упродовж усього часу мала своїх дослідників як в НДР, так і в ФРН. Серед східнонімецьких дослідників виділимо роботи А.Андерле, І.Хеллера, Х-Т. Краузе, В.Руге, Г.Розенфельда<sup>3</sup> і, відповідно, серед західнонімецьких вчених - Е.Шульца,

- 
1. Гаранин Л. Некоторые вопросы общественных связей СССР и ГДР в области культуры. - "Проблемы германской истории". Вологда, 1973; Кроневальд И., Лебедев Л. Культурное сотрудничество с СССР на этапе построения развитого социалистического общества в ГДР. - Проблемы духовной культуры. Сб. статей. - Свердловск, 1974; Луцьянов В. З історії радянсько-німецьких літературних зв'язків. - К., 1977; Гладкий В. Українська радянська література в НДР. - К., 1981; Іваницький М. Міжнародні зв'язки Радянської України. - К., 1959; Поліщук І. Спадкоємність: взаємовплив культур. - К., 1972.
  2. Алексєєв Р. СССР-ФРГ: прошлое и настоящее. - М., 1980; Мирончук В. Советско-западногерманские отношения на современном этапе. - К., 1981; Новик Ф. СССР-ФРГ: проблемы сосуществования и сотрудничества. 1975-1988. - М., 1988; Розанов Г. СССР-ФРГ: перестройка отношений. - М., 1977.
  3. Anderle A. Die deutsche Rapell-Politik. Deutsch-sowjetische Beziehungen 1922-1929. - Berlin, 1962; Heller I. Krause H. - T. Kulturelle Zusammenarbeit DDR-UDSSR. Berlin, 1967; Ruge W. Deutschland von 1917 bis 1933. - Berlin, 1978; Rosenfeld G. Sowjetunion und Deutschland 1922-33. - Berlin, 1984.

Х.Аллардта<sup>1</sup> та ін. У цих монографіях, поряд з питаннями політичного, економічного, науково-технічного співробітництва держав, аналізуються також питання розвитку їх культурних зв'язків.

Третій етап у дослідженні теми розпочався на рубежі 80-90-х років. Він пов'язаний, у першу чергу, з підвищенням інтересу до українсько-німецьких зв'язків. Важливою подією на шляху поглибленого вивчення зазначеної проблеми стало проведення 25-29 травня 1995 року в Києві Міжнародної конференції “Наука і культура між слов'янським і німецькомовним світами як чинник оновлення Східної та Південно-Східної Європи”, присвяченої пам'яті Дмитра Чижевського. В її роботі взяло участь понад 110 науковців. Конференція сприяла активізації роботи на всіх напрямках українсько-німецьких відносин. Безпосередньо проблемам культурної співпраці були присвячені доповіді як вітчизняних дослідників (Я.Ісаєвича, І.Кулинича, І.Бажинова, О.Михальченка, Т.Гундорової, Є.Нахлика, Р.Болдирева та ін.), так і зарубіжних (Г.Роте, Б.Осадчука, І.Славінської, В.-Д. Біля, А.-Г.Горбач та ін.). Конференція стала відправним рубежем українських і німецьких досліджень з багатьох важливих напрямків співробітництва<sup>2</sup>.

Серйозними узагальненнями, великим фактажем та накресленням перспективних напрямків українсько-німецького співробітництва вирізняються роботи А.Кудряченка та Г.Грабарчука<sup>3</sup>. На жаль, вони поки що єдині, в яких розробляється проблема українсько-німецьких зв'язків новітнього періоду.

Таким чином, наявна література з теми, обраної для дисертаційного дослідження, не дає цілісної картини розвитку українсько-німецьких зв'язків кінця 80-х - 90-і роки. Відтак є необхідність у більш ґрунтовному осмисленні

1. Schultz E. Sowjetische Deutschland Politik. - Bonn, 1975; Allardt H. Moskauer Tagebuch. - Dusseldorf, 1974.
2. Програма Міжнародної конференції “Наука і культура між слов'янським і німецькомовним світами як чинник оновлення Східної та Південно-Східної Європи. Пам'яті Дмитра Чижевського”. 25-29 травня 1995 року. - К., 1995.
3. Кудряченко А.І., Грабарчук Г.О. Україна й Німеччина - двосторонні відносини на початку 90-х років. - К., 1994; Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини. - К., 1996.

досліджуваної теми на основі нових підходів і оцінок, враховуючи нагромаджений в останні роки матеріал.

## ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДИСЕРТАЦІЇ

При написанні дисертації були вивчені і використані різноманітні за характером, походженням та змістом опубліковані та неопубліковані документи. Серед опублікованих матеріалів використовувались Конституція України та Основний закон Федеративної Республіки Німеччина<sup>1</sup>, постанови та резолюції Верховної Ради України<sup>2</sup>, збірники урядових документів та нормативних актів стосовно різноманітних проблем міжнародного співробітництва України<sup>3</sup>.

Значний науковий інтерес має матеріал, що стосується різних аспектів досліджуваної проблеми, зосереджений у Центральному Державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) -ф.1, 16, 166. У цих фондах міститься інформація про діяльність представництва Наркомосвіти України, про взаємні відрядження для ознайомлення з рівнем розвитку науки за кордоном, обоюбіну участь у діяльності міжнародних установ, спільне вирішення проблем та проведення дослідної роботи.

Багато цінних документів з теми, досліджуваної автором, виявлено в поточному архіві МЗС, зокрема, у відділі культурних зв'язків. Це, наприклад, матеріали стосовно формування договірно-правової бази співробітництва, звіти й інформації керівників делегацій, які виїздили в Німеччину, переписка представників дипломатичних відомств тощо.

Для повного і ґрунтовного висвітлення проблем двосторонніх освітніх зв'язків дисертантом вивчені і проаналізовані відповідні документи архіву Міністерства освіти України (утворився в 1992 році внаслідок об'єднання архіву Міністерства вищої школи та архіву Міністерства народної освіти), а також документи поточного архіву

1. Конституція України.-К.,1996; ФРГ.Конституция и законодательные акты. -М., 1991.
2. Основні напрямки зовнішньої політики України //Відомості Верховної Ради України.- 1993.-№ 37.
3. Договірно-правова база відносин України і ФРН, Україна й Німеччина - двосторонні відносини на початку 90-х років.-К.,1994.

Міністерства освіти України (відділ міжнародних зв'язків). Зокрема, документальні матеріали фондів 166 та 4621 архіву Міністерства освіти містять інформацію про стосунки наукових установ, взаємні стажування між освітянами двох країн протягом 1989-1992 років. З матеріалів відділу міжнародних зв'язків Міністерства освіти дізнаємось також про динаміку, нові форми та напрямки співробітництва і його перспективи.

Під час роботи в управлінні міжнародних зв'язків Міністерства культури і мистецтв України та управлінні міжнародних та зовнішньоекономічних зв'язків Міністерства України у справах молоді та спорту автором дисертації були використані поточні документи з різноманітних аспектів співробітництва. Залучення цих матеріалів дало змогу проаналізувати найважливіші напрямки, форми і методи українсько-німецького молодіжного та культурного співробітництва, ввести в науковий обіг нові документи та матеріали.

У роботі використана також поточна документація Гете-Інституту, Німецького культурного центру "Відершт-раль", Українсько-німецького фонду, Фондів ім.К.Аденауера та ім.Г.Зайделя, а також щорічні звіти УВУ /Мюнхен/ про здійснення планів співробітництва.

Для розкриття теми дисертації широко використані періодичні видання: матеріали 12 найменувань журналів і 19 газет, що видавались в Україні, Німеччині, Росії.

Така джерельна база дала можливість об'єктивно і аргументовано вирішити всі поставлені завдання, всебічно висвітлити різноманітні аспекти культурних зв'язків українського і німецького народів, намітити шляхи їх подальшого розширення і зміцнення.

**Наукова новизна.** Вперше у вітчизняній історіографії завдяки систематизації, узагальненню та аналізу великого фактичного матеріалу, архівних документів та інших джерел здійснено спробу поглибленого дослідження культурного співробітництва України та Німеччини кінця 80-х -90-і роки.

Зроблено багатоплановий аналіз і узагальнення основних напрямків культурного співробітництва. Виділено перспективні напрямки і форми контактів, які повинні отримати всебічну підтримку як з боку держави, так і

громадськості.

На основі фактичного матеріалу, почерпнутого автором з архівних установ, у науковий обіг вперше вводяться важливі дані про зв'язки в галузі науки, освіти, культури, засобів масової інформації, молодіжних контактів та ін.

У дисертації, поряд з констатацією незаперечних досягнень і успіхів двостороннього співробітництва, зроблено спробу виявити упущення, помилки та недоліки, а також виявити причини, що гальмували його розвиток з метою їх усунення в процесі подальших контактів.

#### **Теоретична і практична значимість:**

- фактичний матеріал дисертації, основні узагальнення та висновки можуть бути використані для подальшого вивчення проблеми культурних контактів України, сприятимуть активізації пошуку в цьому напрямку;
- запропоновані у дослідженні практичні рекомендації і зроблені висновки можуть використовуватися для більш ефективного налагодження контактів і визначення їх пріоритетних напрямків;
- викладений матеріал зацікавить безпосередніх учасників культурного діалогу у розширенні контактів;
- результати дослідження можуть бути враховані фахівцями у ході перспективного планування та складання програм культурних обмінів;
- матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані у вузах гуманітарного профілю при вивченні відповідних тем, розробці спецкурсів з проблем співробітництва, при підготовці менеджерів-країнознавців, менеджерів міжнародного туризму та ін.

За структурою дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, приміток, списку використаних джерел і літератури, списку вжитих скорочень. Обсяг рукопису 178 сторінок.

### **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ**

У вступі обґрунтована актуальність теми, визначені її предмет, хронологічні межі, об'єкт дослідження, сформульовані мета та основні завдання, розглянута історіографія проблеми, проаналізовані джерела, вказано на наукову новизну і практичне значення дисертаційного дослідження.

У першому розділі “Історичні традиції українсько-німецьких культурних зв’язків” проаналізовано основні форми і напрямки взаємин між представниками українського та німецького народів, що склались упродовж століть. Історична ретроспекція культурних зв’язків дала можливість комплексно вивчити і висвітлити найрізноманітніші аспекти українсько-німецьких стосунків, без чого, власне неможливо об’єктивно розкрити їх сучасний стан.

Культурні стосунки України і Німеччини охопили багато сторін духовного життя двох народів. В розділі аргументовано доведено, що обсяг та інтенсивність цих зв’язків залежали від міжнародної ситуації в цілому і міждержавних стосунків зокрема /с. 17- 18/.

Культурні контакти українського і німецького народів мають більш ніж тисячолітню історію, вони зазнали як взаємного, так і зовнішнього впливу. Інтенсивність і значимість цих зв’язків мала періоди піднесення і спаду, в залежності від конкретних історичних умов. В основному ж, культурні контакти йшли по висхідній, розвивались динамічно /с. 20-25/.

За часів існування Київської Русі культурні зв’язки переходять в якісно новий рівень розвитку. Важливими засобами їх здійснення стають взаємовигідна торгівля і контакти між представниками правлячих династій. Незважаючи на те, що українці ввійшли до кола народів, культурний розвиток яких значною мірою визначається специфікою східного християнства - візантійського і поствізантійського, в той же час Україна ніколи не поривала контактів з Центральною і Західною Європою. Характерно, в деяких сферах найістотнішою, у західних зв’язках української культури була частка контактів з німецькою, в широкому значенні слова, культурою /с. 23/.

Конкретне визначення напрямків культурної співпраці пов’язане з формуванням та історією Галицько-Волинського князівства. Саме тут сформувалася чітко виражена переорієнтація із Візантії /Схід/ на Європу /Захід/. Цей період і слід вважати початком власне українсько-німецьких культурних зв’язків.

Феодалні війни і феодална роздробленість негативно вплинули на загальний господарський розвиток в цілому і

культурні зв'язки зокрема. Вони стають менш інтенсивними, хоча і зовсім не згортаються. Німецький культурний вплив у цей період поширюється в основному через німецьке /магдебурзьке/ право. Поліцентричність культури, яка склалась в ту епоху, в подальшому позитивно вплинула на характер та інтенсивність українсько-німецьких культурних зв'язків /с. 26/.

У XVII-XIX століттях у сферу культурної взаємодії вводяться нові форми контактів не тільки на державному рівні, а й на рівні окремих міст, установ, освітніх закладів і окремих громадян. Культурне співробітництво стає масовим, особливо в галузі освіти, літератури та мистецтва /с.26-34/.

Перша світова війна на певний час перервала розвиток культурних зв'язків між народами, але вже у перші повоєнні роки контакти відновлюються і набувають суттєвих рис. Цьому сприяли економічні і політичні умови, що склались в обох країнах, та міжнародна обстановка. Культурні зв'язки здійснювались як на офіційному, міждержавному рівні, так і через українську еміграцію в Німеччині /с. 35-38/.

Українсько-німецьке співробітництво в 20-і початку 30-х років охопило майже всі сфери духовного життя двох народів, їх по праву можна вважати вершиною культурних зв'язків між Україною і Німеччиною. Проте ідеологічні упередження радянського ладу гальмували розвиток культурних взаємин, обмежували спілкування лише з представниками пролетарсько-революційного напрямку німецької культури, це збіднювало процеси культурного взаємозбагачення двох народів (с. 39-48).

Після закінчення другої світової війни і створення на німецькій землі двох держав розпочався новий етап культурних взаємин, який характеризувався активною культурною співпрацею з НДР, заснованою на спільному комуністичному світогляді та зв'язками з ФРН, які були сферою гострої ідеологічної боротьби і тому не одержали активного і масового розвитку /с. 49-59/.

У другому розділі “Основні форми і напрямки культурного співробітництва в кінці 80-х - 90-і роки” висвітлюється українсько-німецьке співробітництво впродовж останнього десятиріччя. Розділ має 4 параграфи, матеріал в яких розміщено за хронологічно-тематичним

принципом.

В першому параграфі “Формування договірно-правової бази українсько-німецьких культурних зв’язків” зазначається, що завдяки об’єктивній історичній ситуації, наявності взаємних інтересів, структурним характеристикам економічних потенціалів, географічній близькості та позитивному тисячолітньому досвіду культурної співпраці, Німеччина є бажаним партнером України. Усі конструкції архітектури нової Європи обов’язково враховують політичну вагу, потенціал двох держав. Тому взаємний інтерес до співпраці цілком виправданий.

Як свідчить аналіз, період 1991-1992 рр. не приніс бажаних результатів у сфері формування договірно-правової бази двосторонніх відносин. Можна стверджувати, що Україні і Німеччині не вдалося уникнути психологічних труднощів, швидко подолати об’єктивні і суб’єктивні бар’єри у формуванні договірно-правових відносин.

Справжній прорив у відносинах між обома державами стався в першій половині 1993 року. Про це свідчить підписання цілого ряду міждержавних угод, які засвідчили якісно новий рівень українсько-німецьких взаємин. Протягом 1993 року між Україною і Німеччиною було підписано 22 угоди і договори, які відображають спільний інтерес в усіх сферах взаємовідносин /с. 71/.

Помітні позитивні зрушення у створенні договірно-правової бази культурного співробітництва між обома державами сталися протягом 1994-1996 рр. Акцент співробітництва був перенесений з найвищих урядових кіл на групи фахівців. Спираючись на існуючу правову базу, йшло безпосереднє налагодження договірних стосунків в освітній, культурній сферах, вирішувалося питання реституції культурних цінностей, налагоджувалася робота німецьких фондів на території України /с. 72-82/.

У другому параграфі “Співробітництво в галузі освіти та науки” зазначається, що реформа освіти України настійно вимагає змін і у сфері міжнародного співробітництва, зокрема, інтеграції національної освіти у світовий освітній простір /с.83/. З урахуванням цього будуються українсько-німецькі зв’язки в галузі освіти та науки. Незважаючи на політичні трансформації кінця 80-х рр., освітні і наукові

зв'язки між обома державами не переривалися. Для початку 90-х років характерним є поживлення зв'язків між університетами України і Німеччини, виведення їх на договірну і взаємовигідну основу /с. 88/.

Особливо важливим є співробітництво галузевих секторів науки. Для України це корисно з економічної точки зору, оскільки галузева наука в ФРН має потужну фінансову базу і відповідні можливості. Прослідковується стійка тенденція до збільшення кількості українських науковців і студентів у Німеччині. Однак збільшення кількісного показника не повинно стати самоціллю. Таке співробітництво, перш за все, сприяє досягненню мети поєднання фундаментальних розробок української науки з економічною, технічною і організаційною базою німецької. Українсько-німецькі зв'язки в галузі освіти і науки розвиваються динамічно, відповідно до внутрішніх і зовнішніх потреб двох держав. В їх розвитку можна чітко виділити два етапи. Перший - з кінця 80-х до 1993 року. Саме в ці роки закладаються нові форми і методи співробітництва, враховуючи кращі надбання і результати попередньої співпраці. Другий період, з 1993 року по наш час, коли освітні і наукові контакти ґрунтуються на дієвій правовій основі, акцент співробітництва все більше переміщується в групи фахівців, стає прерогативою безпосередніх учасників обмінів /с. 106-107/.

У третьому параграфі “Українсько-німецькі культурні і мистецькі відносини” зазначається, що культурні стосунки з Німеччиною охоплюють широке коло театральних і музичних колективів, туризм, інформацію, молодіжні і спортивні зв'язки. Активну участь в них беруть такі організації, як Інститут ім.Гете, Німецький культурний центр “Відерштраль”, Фонд ім.К.Аденауера, Фонд ім.Г.Зайделя та ін. У процесі інтенсифікації культурного діалогу виправляються помилки, допущені політиками минулого. В цьому плані особливо важливою є робота по проведенню перепоховань загиблих німецьких військовослужбовців і військовополонених. Для України, відповідно, є особливо актуальним завершення компенсаційних виплат українським громадянам - жертвам нацистських переслідувань. Співробітництво в галузі культури вирішує також болючі

проблеми повернення пам'яток національної історії та культури, вивезених з України і Німеччини у роки другої світової війни.

У четвертому параграфі “Українсько-баварські культурні зв'язки” відмічено, що особливу роль у культурному обміні відіграє співпраця на місцевому та регіональному рівнях /с. 135/. Так склалось історично, що українсько-баварські взаємини є, по суті, детермінатором українсько-німецьких контактів. Договірно-правова база українсько-баварських стосунків почала формуватись ще в кінці 80-х років /с.135-136/. Згідно досягнутих домовленостей, кожного року підписується протокол про культурне співробітництво між Україною та Баварією. З боку обох суб'єктів створюються сприятливі умови для розвитку співробітництва в галузі науки, освіти, культури, а також всебічно підтримуються ініціативи в цьому напрямку, що виходить від підлеглих їм закладів культури і навчальних установ /с.135-148/.

У третьому розділі “Прогнозований аналіз розвитку і розширення українсько-німецького культурного співробітництва” відзначається, що політична кон'юнктура сьогодні, як ніколи, сприятлива для динамізації і розширення культурних контактів. Це відповідає національним інтересам України, тому що сприяє подоланню штучного відриву держави від Європи /с. 149/. Німеччина з її політико-економічним потенціалом і тисячолітньою європейською культурою є не тільки бажаним, а й конче потрібним партнером України.

Необхідно усвідомлювати, що для Німеччини більшість країн Центральної та Східної Європи були і будуть сходиною до держави, яка за своїми критеріями покликана стати її основним партнером на сході - Росії. Отже, зовнішньополітичні пріоритети ФРН в цьому регіоні визначаються у такому напрямку :Росія, Польща, Україна, окремо країни Балтії /с. 156/.

Тому, виходячи з власних інтересів і реального стану справ, потрібно всіляко заохочувати розширення українсько-німецьких контактів, оскільки далеко не всі резерви і можливості України в цьому напрямку використовуються в повній мірі. Як зазначено, на державному рівні потребує

значної зосередженості і наполегливості діяльність української дипломатії у досягненні більш вагомих результатів по всьому спектру відносин: від політичних договорів – до культурно-гуманітарних зв'язків. У цьому плані вже зараз найбільш важливим завданням є підготовка та укладення широкомасштабного договору про дружбу і співробітництво між Україною та Німеччиною, і на цьому повинна бути зосереджена увага української дипломатії /с.157/.

Однак обнадійливим є те, що вперше за всю українську історію культурні контакти двох держав будуються на цивілізованій державно-правовій основі. Перспектива в цьому напрямку, як ми бачимо, полягає в розширенні і конкретизації договірно-правової бази, охоплення нею всіх сторін культурної взаємодії. Безумовно, акцент співробітництва повинен бути зміщений на його безпосередніх учасників. Культурний діалог на державному рівні має проходити на регулярній основі, без перекосів і зривів. Його умовою повинно стати виведення українсько-німецьких культурних відносин на рівень так званого “привілейованого партнерства” /с. 158/.

**У висновках** дисертації зроблені узагальнення з головних проблем дослідження /с. 175-179/. Відзначається, що:

- відхід в минуле колишньої системи міжнародних відносин викликає необхідність по-новому будувати відносини між суб'єктами європейського співтовариства. Минула практика нерівноправного партнерства не може і не повинна повторюватись;
- міжнародне культурне співробітництво України з Німеччиною сприяє її утвердженню у світовому співтоваристві як цивілізованої демократичної європейської держави; розбудова культурних зв'язків служить духовному відродженню і розвитку культури України завдяки ознайомленню з цінностями світової цивілізації, збагаченню передовим зарубіжним досвідом у різних сферах культурної діяльності;
- політичний діалог між Україною та Німеччиною протягом 1989-1993 рр. позитивно позначився на різнобічності та інтенсивності культурних контактів. Незважаючи на

обтяження, спричинені подіями другої світової війни, серед широкого загалу громадськості обох країн відчутна чітка тенденція до приязні та партнерства;

- протягом 1993-1996 рр. у двосторонніх відносинах відбувся справжній прорив, спричинений формуванням дієвої договірно-правової бази. В царині культури це виявилось у перенесенні акцентів співробітництва на місця, формуванні координуючих органів культурної співпраці двох держав;
- українсько-німецьке співробітництво в галузі культури охопило майже всі сфери духовного життя двох народів. Особливо активно розвиваються взаємозв'язки в галузі науки і освіти. Співробітництво науковців та освітян двох держав ґрунтується на взаємній зацікавленості. В процесі розвитку воно удосконалюється, набуває нового змісту, проявляється в нових формах. Причому, обидва партнери виходять з того, що наука є наріжним каменем у розвитку світової цивілізації;
- на сучасному етапі чітко прослідковуються дві лінії контактів НАН України - Німецьке науково-дослідне товариство. Міністерство освіти України - Вища школа ФРН. Важливим напрямком освітнього співробітництва є також зв'язки в шкільній, середньо-спеціальній освіті та бібліотечній справі;
- інтенсивний культурний обмін охоплює співпрацю театрів, музичних колективів, літераторів, молодіжні та спортивні зв'язки, передбачає участь у діяльності таких організацій як Гете-Інститут, Німецький культурний центр "Відерштраль", Фонд ім.К.Аденауера, Фонд ім.Г.Зайделя та ін.;
- досягнення взаєморозуміння у таких специфічних справах як реституція культурних цінностей, перепоховання полеглих у роки другої світової війни, завершення компенсаційних виплат громадянам України сприяє діалогу двох культур і ліквідації непорозуміння між двома державами;
- дієву роль у культурному діалозі відіграє співпраця на регіональному рівні. Детермінатором саме такої форми співробітництва є українсько-баварські зв'язки. Прагнення до створення культурної інфраструктури в обох

- країнах виведе українсько-німецьке співробітництво на цивілізований рівень;
- зростання кількості та інтенсивності культурних контактів, однак, не повинно розглядатись як самоціль. В першу чергу, треба виходити з того, що такий рівень сприяє кращому порозумінню між народами, усвідомленню спільності Європейського дому.

## АПРОБАЦІЯ І РІВЕНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дисертація обговорена і схвалена на засіданні кафедри історії світових цивілізацій Волинського державного університету ім. Лесі Українки та на засіданні відділу історії міжнародних зв'язків України Інституту історії України НАН України. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в наукових публікаціях автора, а також у доповідях на міжнародній конференції “Німці України” (м.Дніпропетровськ, вересень 1995 р.) та на звітних конференціях професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного університету ім.Лесі Українки.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНИЙ АВТОРОМ У ТАКИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЯХ:

1. Німці України в 1989-1994 роках //Матеріали ХІІ наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного університету ім.Лесі Українки.-Луцьк,1995.-Ч.ІІ -С.59-60 /0,1 др.арк./.
2. Культурно-просвітницьке товариство німців Волині “Відродження” //Матеріали ХІІ наукової конференції професорсько-викладацького складу і студентів Волинського державного університету ім.Лесі Українки.-Луцьк,1995.-Ч.ІІ.-С.61-62 /0,1 др.арк./.
3. Українсько-німецькі культурні зв'язки в 1921-1932 роках // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. Випуск 1. -Луцьк, 1995. - С. 50-54 /0,5 др. арк./.
4. Історичні традиції українсько-німецьких культурних зв'язків// Науковий вісник Волинського державного

- університету. Випуск 3. Серія: Історія. Випуск 1. - Луцьк, 1996. - С. 58-64 /0,7 др. арк./, /у співавторстві/.
5. Українсько-німецькі освітні зв'язки в 1989-1995 рр. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. - Луцьк, 1996. - Випуск II. - С. 46-52 /0,6 др. арк./.
  6. Формування договірно-правової бази українсько-німецьких культурних зв'язків // Науковий вісник Волинського державного університету. - Луцьк, 1997. - Випуск II. - С. 34-44 /0,8 др. арк./.
  7. Українсько-баварські культурні зв'язки // Науковий вісник Волинського державного університету. - Луцьк, 1997. - Випуск II. - С. 44-55 /0,8 др. арк./.

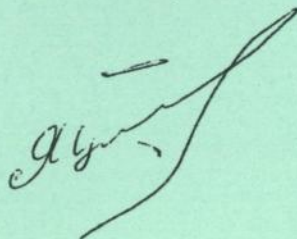
Яцишин М.М. Українсько-германські культурні зв'язки кінця 80-х -90-е роки ХХ століття. Дисертація /рукопис/ на соискання ученої ступені кандидата історических наук по спеціальності 07.00.02 -Всемирная історія. Інститут історії України Національної академії наук України. Київ, 1997.

Исследуются взаимосвязи української й німецької культур, показано впливання зовнішніх і внутрішніх факторів на їх розвиток. Вперше ці зв'язки здійснюються на широкій державно-правовій основі, відображаючи тенденцію до углублення і розширення. Результативні культурні зв'язки між Україною й Німеччиною позитивно впливають на європейське напрямлення зовнішньополітичного курсу українського державства.

Jatcishin M.M. Ukrainian-german cultural relations in the end of 80 -th - 90-th XX th century. The dissertation submitted in the fulfilment of requirements for the academic degree of Candidate of History. Specialisation - 07.00.02. -World History. Institute of History, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 1997.

It has been researched relationships of ukrainian and german culture, shown influences of extemal and intemal factors on the development of these relations. For the first time, these relations are developing on wide state-legal foundation, reflecting the tendency for their intensification and extending. Effective cultural relations between Ukraine and Germany have positive influence on the european orientation of the ukrainian foreign-policy course.

**Ключові слова:** Україна, Німеччина, культурні зв'язки, співробітництво, договірно-правова база, освіта, наука.



125057

AB 37.626

Підписано до друку 31.03.1997р. Формат 60X84/16.  
Папір офсет. Ум.друк.арк.1.2. Ум.фарб.-відб.1.2.  
Тираж 100 екз. Ціна договірна.  
Видавництво Волинського держуніверситету, пр.Волі, 13  
Адреса друкарні: м.Луцьк, вул.Шопена 22, "Амріта".